

27. The President's News Conference. March 22, 1990 // Public Papers of the Presidents of the United States. – George Bush. – 1990. – Book 1. – January 1 to June 30, 1990. – Washington, 1991.

Summary

The article is devoted to the problem of formation of the American concept of unification of Germany. The author on the basis of public papers of the president the USA George Bush examines his position in a question of Germany participation in the NATO, the solution of a problem of borders, the main conditions of unification between FRG and NDR and states the idea about the basis of relations "partnership in leadership" between Germany and the USA.

О. І. Суч

ЄВРОПОЦЕНТРИЗМ: ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ВИНИКНЕННЯ

Зазвичай під європоцентризмом розуміють феномен перетворення Європи в центр економічного, політичного, соціального, інтелектуального та технологічного поступу людства. Аж до середини ХХ ст. саме вона визначала магістральні напрямки, шляхи й засоби світового розвитку, поступово залучаючи на свою орбіту все нові регіони, країни та народи. Як відомо, Європа дала сучасному світові передову наукову думку та ідеї гуманізму, великі географічні відкриття, що поклали початок об'єднанню всієї ойкумени в єдине ціле, ринкову економіку, інститути представницької демократії, традиції правової та світської держави та багато іншого, що стало спільним надбанням народів різних країн.

Постає питання: які ж саме причини зумовили появу цього феномену, який історики називають також „злетом”, „піднесенням”, „ривком” Європи? Справді, чому ритм життя й відповідно історичного прогресу помітно прискорився в європейських країнах, а Схід нібито застиг у своєму розвитку, більш того, перетворився на об'єкт європейської експансії?

Пошуками відповіді на ці питання вже давно займалися філософи, історики, соціологи. Так, Макс Вебер вбачав причину зазначеного феномену в *раціональності*, яка була специфічною рисою західноєвропейського розвитку, притаманною становленню капіталізму та західної буржуазії. Саме раціоналізація, на його думку, визначала напрямок розвитку Європи впродовж 300 - 400 років. Раціональне начало виявило себе в розвитку науки, яка, починаючи з доби Відродження, набувала все більш прикладного та експериментального характеру, тобто орієнтувалася на задоволення практичних потреб суспільства й подальший розвиток техніки; в розвитку права, насамперед в царині захисту прав особистості від свавілля державної влади; нарешті, в раціональному способі ведення господарства внаслідок відокремлення робочої сили від засобів виробництва та „раціональної капіталістичної організації *вільної* (формально) *праці*” [1, с.51].

Принагідно зазначимо, що і сучасний американський історик і політолог Френсіс Фукуяма, який присвятив одну з своїх книжок вивченню чинників, які стали основою „процвітання” ринкової, тобто капіталістичної, економіки, також вважає, що Вебер мав рацію, бо деякі - і вельми важливі! - аспекти традиційних культур Китаю, Індії, Японії чи Кореї були за своєю сутністю ворожими економічній модернізації в капіталістичному дусі, і лише, коли остання (тобто модернізація) була привнесена и запроваджена ззовні, внаслідок контактів Китаю та Японії з Заходом, в цих країнах почався справжній розвиток капіталізму [2, р. 350].

Окрім цього, Вебер вважав, що: „Взагалі „держави” як політичний *інститут* із раціонально розробленою „конституцією”, раціонально розробленим правом і орієнтованим на раціонально сформульовані правила, на „закони” управління чиновниками-фахівцями в даній суттєвій комбінації вирішальних ознак відомі тільки Заходу, хоча зачатки цього були й в інших культурах” [1, с.47].

Як би ні оцінювалася сьогодні теоретична спадщина М. Вебера, більшість науковців погоджуються з тим, що саме перемога раціоналістичного типу мислення стала одним із найважливіших чинників, які справили визначальний вплив на обличчя європейської цивілізації та її фундаментальні цінності та настанови, а отже, й допомогли посісти провідні позиції в суспільному розвитку людства, що, власне, й відобразило явище європоцентризму.

Саме на Заході в добу Нового часу виникли такі явища культури, політики, економіки, які виявилися, як засвідчив історичний розвиток, більш прогресивними, більш „конкурентноздатними” порівняно з подібними в інших регіонах планети й поступово набули універсального характеру й значення. Їх сприйняття рештою світу далеко не завжди було добровільним, адже їх поширення відбувалося в результаті всесвітньої експансії, яку здійснювала Європа починаючи з XV ст. Що ж дозволило їй здійснити цю експансію, стати фактичним „центром світу” та й взагалі вирватися уперед?

На наш погляд, заслуговує на увагу відповідь на це питання, що запропонували американські історики К. В. Фіндлі та Д. А. Л. Ротні, які назвали Захід „першою орієнтованою на зміни цивілізацією” [3, с.16]. На їх думку, європейські держави на исходе Середньовіччя мали „потенціал для самотрансформації”, який був успадкований від іудео-християнської та греко-римської традицій. Цей потенціал був посиленний також внаслідок ще декількох чинників, до яких вони відносять такі.

По-перше, коли пала Римська імперія, то на її місці виникла не нова – єдина, монолітна – імперія, як зазвичай відбувалося в інших старих світових центрах цивілізації (наприклад, в Індії чи Китаї), а численні держави. Це державно-політичне розмаїття означало утворення різних „центрів сили” й появу відповідно плюралізму влади, що створювало в Європі „конкуруючий динамізм”, який зміцнював, в свою чергу, потенціал для змін [3, с.7].

По-друге, в Середні віки європейська цивілізація отримала імпульс до зовнішньої експансії, коли під час хрестових походів „мілітаризм доби лицарства” був спрямований на шлях заморських походів [3, с.7].

По-третє, в період феодальної роздробленості в Європі городяни об’єднувалися, виборюючи свої права в протистоянні з феодальними сеньйорами, а потім чинячи опір тиску королівської влади. У підсумку міста стали не тільки центрами ремесла й торгівлі, але й добилися права на самоуправління, яке здійснювалося через муніципалітети й суттєво обмежувало владу феодалів, а міське населення почало створювати свої професійні об’єднання (ремісничі цехи, купецькі гільдії тощо) і навіть торгові ліги міст. Внаслідок цього європейські купці й ремісники здобули більш високий суспільний статус і поважний економічний стан, ніж їх „колеги” – городяни в несередньоевропейських країнах. Наприклад, як відомо, торговці, ремісники, підприємці на Сході не користувалися такою суспільною повагою, як в Європі, перебуваючи під жорстким контролем держави. Тому не дивно, що в європейських державах відносини купівлі-продажу, торгово-фінансові та посередницькі операції, нові форми підприємництва та виробництва мали набагато більший простір для свого розвитку, що й зумовило більш ранній (порівняно з іншими регіонами світу) зародження капіталістичного укладу в економіці, а згодом – індустріального суспільства.

По-четверте, поєднання могутності національних держав, що утворилися в XIV – XV ст., і капіталістичного укладу, який виникав у надрах феодальної господарської системи, яка занепадала, повинно було створити й створило ефективний механізм для організації заморської експансії, а згодом утворення світових колоніальних імперій. Першими європейськими державами, які почали втягувати світ в орбіту європейського панування, стали Іспанія та Португалія.

Як вважають згадані Фіндлі та Ротні, ніщо не ілюструє краще виключну здатність європейців до самовдосконалення та перетворення свого буття, ніж одночасний розквіт двох суспільно-культурних рухів – Відродження та Реформації, бо остання породила безліч сект і релігійних авторитетів, що вирішальною мірою сприяло розвитку характерного для Європи плюралізму [3, с.9]. Наукова же революція XVII століття – разом із гуманізмом доби Відродження – стала важливою умовою подальшого розквіту умів і все більш очевидної технологічної переваги європейської цивілізації над іншим світом. Її основне досягнення – поява наукового методу – стало можливим завдяки складу ума європейців, який прагнув зрозуміти причинно-наслідкові зв’язки через абстрактні роздуми (рефлексії) про фізичні принципи побудови Всесвіту, що було чужим, неприйнятним релігійно-культурному сприйняттю світу, характерному для населення Азії [4, с.350]. Загалом, раціоналізм і пов’язаний з ним науковий метод відіграли величезну роль у пізнанні європейцями оточуючого світу.

В XVIII – XIX ст. „здатний до самоперетворення потенціал європейської цивілізації”, як зазначають американські історики, був переконливо продемонстрований промисловою та демократичною революціями, які, в свою чергу, також посилювали його [3, с.9].

Успіхи провідних європейських держав у добу імперіалізму значною мірою були передопределені тим, що вони спромоглися розвинути у себе індустріальну економіку, з якою не могли конкурувати країни з традиційною, неіндустріальною системою господарства. Розрив у рівнях розвитку держав Сходу та Європи ще більше поглибився. На межі XIX – XX ст. східні країни, в яких ще існували феодальні чи напівфеодальні інститути та структури, були силоміць включені в систему світового капіталістичного господарства.

Здатність до самовдосконалення та самореформування, характерна для європейської цивілізації, дозволяла їй не тільки здійснювати зовнішню експансію, створювати й тримати у покорі величезні колоніальні імперії, але й підтримувати внутрішню стабільність, знаходити засоби розв’язання вельми гострих проблем і суперечностей, що виникали час від часу в її надрах. Так, поява марксизму з його акцентом на революційне перетворення світу дала поштовх розвитку реформістської тенденції, спрямованої на досягнення більш справедливого порядку без революції [3, с.10].

Розглядаючи питання про походження європоцентризму, варто звернути увагу на працю такого відомого історика та політолога, як професор Йельського університету Пол Кеннеді. У своїй книзі „Возвышение та упадок великих держав. Економічні зміни та військові конфлікти в 1500 - 2000 pp.”, яка здобула заслужене визнання фахівців і політиків, він присвятив даному питанню окремий розділ під вельми красномовною назвою – „Європейське диво” [5, с.20-38]. Обравши хронологічно вихідним рубежем своєї праці 1500 рік, він констатував, що на початку даного періоду існували такі „центри сили”: Китай династії Мін, Османська імперія, імперія Великих Моголів у Північній Індії та європейська система держав, а також – правда, в меншій мірі, – Московська держава, Персія, Японія. Питається, чому ж саме з XVI ст. почався „злет західного світу”?

На перший погляд, вихідні позиції (в сенсі наявності відповідних матеріальних, людських, науково-технічних та інших ресурсів) в боротьбі за світове лідерство виглядали у деяких східних держав більш вимушеними, ніж у роздробленій в політичному відношенні Європі. Кеннеді наводить вельми любопытний факт: наприкінці XI ст. у Північному Китаї існували величезні для того часу металургійне виробництво, щорічний обсяг якого сягав близько 125 тис. тон заліза, тобто набагато

більше, ніж вироблялося в Англії на ранній стадії промислового перевороту через сім століть (!) [5, с.5]. І на 1500 рік, як показали праці Джозефа Нідхема [6] та інших дослідників, технологічний рівень Китаю був вищим, ніж у країнах Європи. Однак з часом східні держави втратили позиції, натомість стала посилюватися їхня соціально-економічна відсталість, яка з кожним століттям ставала все більш очевидною, відкидаючи ці країни на периферію світового розвитку.

Причину подібного явища він вбачав в існуванні самодовлеючої державної влади деспотичного (східного) типу, яка уніфікувала й монополізувала практично всі царини людської життєдіяльності, що позбавляло мусульманські імперії Близького Сходу й Азії чи Китаю русійних сил для саморозвитку, внутрішнього динамізму, прирекало їх в підсумку на поступове, але неухильне відставання в прогресі економіки, військової справи тощо.

Навпаки, історичні умови, за яких розвивалась Європа, сприяли виходу її держав на перші ролі у світовій політиці. Серед них, вважав Кеннеді, можна назвати незрівняно менше втручання держави в економічне життя, а звідси й більший простір для розвитку ринкових відносин, політичний плюралізм, тобто боротьбу між різними політичними утвореннями як державного, так і суспільного типу (середньовічні „партії”), боротьбу з метою збереження своєї незалежності чи за здобуття політичної зверхності первенства всередині країни, що, в свою чергу, спонукало їх прагнути до „проривів” (досягнень) в економічній і військовій сферах (до речі, саме з цього часу, зазначав Кеннеді, можна говорити про початок, хай і примітивної, гонки озброєнь і процвітання торгівлі зброєю); торгове та колоніальне суперництво, яке дало сильний поштовх збагаченню знань (суспільна „востребованість” у винаходах, як стимулювала розвиток науки й техніки). Певне значення в появі „європейського дива” мали деякі особливості географічного становища і більш сприятливі умови для збереження інтелектуальної свободи [5, с.38].

Безсумнівно важливим чинником виникнення європоцентризму, який також сприяв „злету Європи” і відповідно відставанню Сходу, були суттєві відмінності в суспільній моралі. На Заході ще в період Середньовіччя люди поступово звикали (й звикли!) обстоювати свої права та інтереси, спираючись на право, послуговуючись законами, в той час як на Сході людині предписувалося беспрекословне беззастережне виконання своїх обов’язків і розпоряджень згори, більш того, східні правителі були, по суті, повновладними хазяями над життям і майном своїх підданих. Іншими словами, в Європі процес формування громадянського суспільства не мав перед собою таких перешкод *цивілізаційного характеру*, як в країнах Сходу.

В Європі, особливо в результаті Реформації, яка породила, за Вебером, „протестантську етику й дух капіталізму”, нормальним явищем стало прагнення до особистої вигоди, бажання розбагатіти, зробити успішну кар’єру й т. п., що сприяло розвитку конкуренції, виявленню особистої ініціативи та підприємливості в усіх царинах життя суспільства, тоді і більше цінувалися благопристойна поведінка, вірність інтересам свого клану, касты, общини, держави, неухильне дотримання традицій.

Крім цього, відставання Сходу в суспільно-економічному розвитку від європейських країн мало й об’єктивні причини. Їх розгляд не передбачений у даній статті, тому відмітимо лише, що традиційне східне суспільство характеризувалося значно більшою роллю державної влади й верховного правителя. Держава, здійснюючи централізований контроль над усім суспільством, виступало й як верховний власник землі, що, зрештою, обумовило нерозвиненість приватновласницьких відносин і, як наслідок, слабкість і нечисленність приватних власників, що стало гальмуючим чинником у розвитку економіки. В історичній перспективі протиріччя між передовим Заходом і відсталім Сходом стало однією з найбільш болючих глобальних проблем світової цивілізації. У XX-му ж столітті проблема модернізації традиційних суспільств вийшла, по суті, на перший план, і почалося фронтальне підтягування решти світу до рівня й стандартів розвитку західноєвропейського цивілізаційного регіону.

Однак, як це часто бувало в історії, коли після апогею, zenіту, починався процес незворотного занепаду, так і європоцентризм, досягнувши свого розквіту наприкінці XIX ст., вже невдовзі зазнав потрясіння, оговатися від якого фактично вже не зміг, що означало початок його заката [Див., напр.: 7].

Перша світова війна підірвала економічні позиції, сильно похитнула політичну гегемонію й призвела до глибокої кризи ідеологічних засад європоцентризму. У свідомості інших рас, писав один з французьких політиків у 1931 р., ця війна завдала жахливого удару по образу європейської цивілізації, яку європейці з гордістю вважали найвищою цінністю, але в ім’я якої чотири роки жорстоко знищували один одного [Цит. за: 4, с. 177]. Поширені в попередній предшествуючий період уявлення про європейську цивілізацію як найвище досягнення світової культури взагалі, яка уособлює олицетворяет силу, багатство, інтелект, загальний прогрес усього людства, визначає його шлях розвитку, були піддані серйозному сумніву й навіть тотальному запереченню.

У сучасній українській історіографії проблема європоцентризму поки що не стала предметом поглибленого наукового аналізу, та й самий термін вживається рідко. Автор одного з навчальних посібників пропонує таке визначення цього поняття: „Європоцентризмом називається культурно-філософська установка, згідно з якою культурно-історичний розвиток Європи (Західної Європи) розглядається як зразок, своєрідний еталон „нормального”, „правильного” розвитку, а культурно-цивілізаційна специфіка інших регіонів світу – як вияв їхньої „відсталості”, „недорозвиненості”, яку рано чи пізно (за допомогою тієї ж Європи) удасться подолати” [8, с.5-6]. Деякі науковці в своїх працях зачіпають проблему чинників та умов виникнення цього феномену й відповідно життєздатності європейської цивілізації. Так, Т. В. Орлова, авторка цікавого посібника „Історія сучасного світу”, до

числа останніх відносить створення в Європі своєрідної системи конкурентних відносин, які перешкоджали формуванню згубної для прогресу монополії влади, породжували конфліктність і плюралізм разом з виробленням механізмів їх правової регуляції; розділення інститутів влади і громадянського суспільства при автономії індивіда і відповідно баланс цих трьох сил; ідея прогресу [9, с.406 - 407].

Підбиваючи підсумок, зауважимо, що виникнення європоцентризму, як і його занепад, належать до явищ, які визначали зміст і напрямки історичного процесу протягом останніх п'яти століть. Це, без сумніву, проблема історіософського характеру, наукове осмислення якої продовжується.

Джерела та література

1. Вебер М. Избранные произведения. – М., 1990.
2. Fukuyama Fr. Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. – L., 1995.
3. Findley C.V., Rothney J.A.M. Twentieth-Century World. – Boston, 1986.
4. Джонсон П. Современность. Мир с двадцатых по девяностые годы. – М., 1995. – Ч. 1.
5. Kennedy P. The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000. – Glasgow, 1989.
6. Needham J. Science and Civilization in China. – Cambridge, 1958. – Volume I.
7. Gilbert F. The End of the European Era, 1890 to the Present. Third edition. – New York – London, 1984.
8. Космина В.Г. Вступ до історії сучасної цивілізації. – Запоріжжя, 2002.
9. Орлова Т. В. Історія сучасного світу. – К., 2006.

Summary

The study of eurocentrism is considered to be of great importance for comprehension of the dominant role of Europe in the world during Modern history period. The author focused upon analysis of the reasons and conditions of origin of given phenomenon in works of such famous scholars as Max Weber, Paul Kennedy and others.

Marek Nita

MIASTO POWIATOWE BĘDZIN GUBERNI PIOTRKOWSKIEJ KRÓLESTWA POLSKIEGO CESARSTWA ROSYJSKIEGO W LATACH 1867-1914.

Przyczynek do jubileuszu 650 lecia miasta

Będzin to malowniczo położone miasto w Małopolsce nad rzeką Czarną Przemszą. Należy do najstarszych miast w tym rejonie. Jego nazwa pochodzi od imienia Będa. Gród na wzgórzu powstał w połowie IX w. Prawne urządzenie miasta nastąpiło przez nadanie praw miejskich 5 VIII 1358 r. przez Króla Polski Kazimierza III Wielkiego. Za tegoż władcy miasto to zostało otoczone murami obronnymi i wybudowany został na wzgórzu warowny zamek. Zamek i miasto położone na ówczesnej granicy polsko-czeskiej odgrywały ogromną rolę obronną. Zabezpieczały bowiem granicę Polski od strony Śląska. Pomyślny rozwój gospodarczy miasta położonego na przecięciu szlaków handlowych trwał aż do końca XVI w. W XVII w. miasto i zamek podupadły z powodu licznych pożarów i zniszczeń spowodowanych przez wojska szwedzkie w latach 1655-1660 w okresie „Potopu”. Warto odnotować, iż na zamku w Będzinie często zatrzymywali się podróżujący władcy polskie. Między innymi zaszczycił swoją obecnością Jan III Sobieski, August II Mocny i ostatni Król Polski Stanisław August Poniatowski. Pod koniec XVIII w. miasto liczyło 978 mieszkańców, w tym około 250 Żydów. Po III rozbiorze w 1795 r. miasto weszło w skład należącego do Prus – Nowego Śląska. W latach 1807-1813 przynależało do utworzonego na mocy Traktatu w Tylży Księstwa Warszawskiego. Miasto zamieszkiwało wtedy już 1200 mieszkańców, w tym 453 Żydów. Na mocy postanowień Kongresu Wiedeńskiego w 1815 r. weszło w skład należącego do Cesarstwa Rosyjskiego Królestwa Polskiego i pozostało w nim do wybuchu I wojny światowej. W pierwszej połowie XIX w. wspaniałe przedstawiający się wcześniej zamek popadł w ruinę. Próby jego odbudowania z powodu braku funduszy nie powiodły się. Odkrycie w regionie złóż rud cynku i żelaza, a przede wszystkim węgla przyczyniło się do powstania w XIX w. ośrodka przemysłowego „Zagłębia Dąbrowskiego”. Jego stolicą od 1867 r. stało się miasto powiatowe Będzin. Obecnie Będzin znany jest głównie z odbudowanego w latach pięćdziesiątych XX w. wspaniałe położonego zamku. Jest on przedmiotem zainteresowania wycieczek szkolnych, podróżników, artystów, i innych osób chcących poznać dzieje regionu.

Do lat sześćdziesiątych XIX w. rozwój Będzina był bardzo powolny. Był on miastem, w którym odbywał się lokalny handel. Prowadziły działalność niewielkie zakłady rzemieślnicze i przemysłowe. Na losy miast w Królestwie Polskim pod zaborem rosyjskim wpływ miała ogólna polityka prowadzona przez carat w stosunku do mieszkańców Królestwa Polskiego. Powstanie listopadowe w latach 1830-1831 przyczyniło się do prawie,